

ALISHER NAVOIY SHE'RIYATIGA XOS JUFT SO'ZLARNING FONETIK XUSUSIYATLARI

Mamajonova Mashhura

NamDU lingvistika (o'zbek tili mutaxassisligi) 2-kurs magistranti

E-mail: samsungasamsunga781@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Alisher Navoiy she'riyatida qo'llangan juft so'zlarning fonetik xususiyati haqida so'z yuritilib, ularning o'ziga xosliklari, ohangdoshlikni yuzaga chiqaruvchi assonans, konsonans, alliteratsiya kabi fonetik hodisalar, shoirning badiiy mahorati, so'z qo'llash san'ati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, juft so'z, fonetik xususiyat, alliteratsiya, assonans, qofiyadoshlik, konsonans, ohangdoshlik.

PHONETIC FEATURES OF PAIRS OF WORDS TYPICAL OF ALISHER NAVOI'S POETRY

Annotation: This article examines the phonetic features of paired words used in the poetry of Alisher Navoi, their features, phonetic phenomena such as assonance, consonance, alliteration, artistic skill of the poet.

Keywords: Alisher Navoi, pair word, phonetic feature, alliteration, assonance, rhyme, consonance, harmony.

Har qanday she'rda o'ziga xos jozibador ohang bo'lib, bu jozibadorlikni ta'minlashda so'zlarning ohangdoshligi, ularning fonetik tamoyillari muhim ahamiyatga ega. Jumladan, Alisher Navoiy she'riyatida ohangdoshlik masalasi unda qo'llangan juft so'zlar va ularning fonetik tabiati bilan ham bog'liq. Shu nuqtai nazardan shoir ijodiga xos juft so'zlarning fonetik xususiyatlarini yoritish, o'ziga xosligini aniqlash ahamiyatlidir. Juftlashuvchi qismlarning tovush tizimi, fonetik

jihatdan uyg'unligi, bo'g'inlar miqdori, so'zlarning fonetik tarkibi va tartibi, urg'uning o'rnini kabi masalalar tahlili juft so'zning fonetik xususiyatlarini ochib rishga xizmat qiladi.

Tilshunoslik ilmida juft so'zlar tadqiqiga doir ishlarda juftlashayotgan so'zlarning fonetik xususiyatlariga alohida e'tibor berilgan. Nemis tilshunosi K. Foyturk tilidagi juft so'zlarni bo'g'inlar miqdori, tovushlar munosabatiga ko'ra guruhlariga ajratdi. Qozoq tilshunosi S.K. Kenesbayev esa qozoq tilidagi juft so'z fonetik jihatdan mukammal tahlil qilib beradi. [1.37-b] Juft so'z qismlarining tartiblanishida avval kam bo'g'inli, keyin ko'p bo'g'inli so'z kelishini ta'kidlaydi. Shuningdek, qismlarning o'zaro fonetik munosabatida ayrim hodisalarni tasniflaydi.

A. Kaydarov uyg'ur tilidagi juft so'zlar tadqiqiga doir qo'llanmasida juft so'zlarning yasaliş tizimidagi eng asosiy omillardan biri juftlashuvchi so'zlarning tovush tarkibi, bo'g'inlar munosabati, ularning ohangdoshligi ekanligini ta'kidlaydi.[1.46-b]

R. Opayeva juft ot qismlarining joylashish qonuniyatlari so'zlarning semantik ma'nosi, ixchamligi va fonetik mosligiga asoslanishini aytadi. Juft so'z qismlarining fonetik jihatdan o'zaro moslashishi juft otlar yasalişida asosiy ko'rsatkich deb hisoblaydi.[5] Juft so'zlarning fonetik tamoyillari va qonuniyatlari to'g'risida N.Ondar [4], D. Andrianovalar [2] ishlarida ham ma'lumotlar uchraydi.

“O'zbek tili grammatikasi”da o'zbek tiliga xos juft so'zlar haqida so'z yuritilib, ularning leksik-semantik, morfologik, shuningdek, fonetik xususiyatlari o'z nazariy asosini topgan.[1.67-b.] A. Hojiyev esa o'zbek tiliga xos qo'shma, juft va takroriy so'zlarni maxsus tadqiq etib, ayrim juft so'zlarda ikkinchi qism birinchi qismning fonetik jihatdan o'zgarishi orqali hosil qilinishini ko'rsatib o'tadi.[6]

Tilga olingan tilshunos olimlarning ilmiy-nazariy qarashlariga asoslangan holda quyida Alisher Navoiy she'riyatida qo'llangan juft so'zlarning fonetik tahliliga to'xtalamiz.

Shoir she'riyatiga xos juft so'zlarning fonetik tabiatidagi o'ziga xoslik, eng avvalo, juftlashuvchi qismlar tovush tarkibining uyg'unligi, ohangdoshligida namoyon bo'ladi. U quyidagi ko'rinishlarda uchraydi:

1. **Qofiyadoshlik.** She'r ilmiga ko'ra qofiyadoshlik so'zning oxirgi tovushi yoki bo'g'inning ohangdoshligiga asoslanadi: shahu sipoh, jonu jahon, toju xiroj, dolu gul, oshiqu ma'shuq, budu nobud, nobudu bud, benomu nishon, nomu nishon, diyoru yor, tun-kun, aloxonu alomon, gulu mul, yuzu og'iz, xoru zor, usr-yusr, tolihu solih, ajzu niyoz, jonu xonumon, tuzu muz, yozu kuz, nozu niyoz.ichmak-yemak.

2. **Alliteratsiya.** So'z boshida undosh tovushning takroridan hosil bo'luvchi fonetik hodisa, ohangdoshlik: jonu jahon, qo'ng'irotu qiyot, qiyotu qo'ng'irot, kecha-kunduz, zeru zabar, aloxonu alomon, ruhu ravon, mehru muhabbat, sarvu sanobar, bevahmu biym, bevahmu bok, xolu xatt, g'amu g'ussa, nomu nishon, tavsanu tund, mamnunnu minnatdor, ko'zu ko'ngul, javru jafu, xoshoku xas, xasu xoshok, bekasu bemor, xasu xoro, sobitu sayyora, anjumu aflok,

3. **Assonans.** So'z tarkibida bir xil unli tovushning takrori: insu jin, nuru jud, tun-kun, aloxonu alomon, gulu bulbul, zulfu yuz, xor-zor, dardu g'am, bahru bar, xalou malo, dilu din, ulu bu, barlosu tarxon, dardu shavq, tuzu muz.

4. **Konsonans.** So'z tarkibida undosh tovushlarning takrori: shahu sipoh, jinu ins, toju xiroj, oqu qora, oqu qizi, sabru qaror, lovu illo, qiylu qol, tanu jon, sarvu savsan, yuzu og'iz, shingarfu zangor, mehru muhabba.

Navoiy she'riyatiga xos juft so'z qismlarining o'rinlashuvi quyidagi tartibda bo'ladi:

1. **Kam bo'g'inli - ko'p bo'g'inli:** jonu jahon, mehru vafo, ajzu niyoz, nozu istog'no, dardu fig'on, ishqu muhabbat, oqu qora, zeru zabar, ishqu junun, ruhu ravon, ohu vovaylo, sabru shikeb, sabru qaror, sarvu sanobar, g'amu g'ussa, nomu nishon, hajru firoq, gulu bulbul, dardu mehnat, ahdu vafo, oqilu farzona, husnu maloxat, ohu faryod.

Alisher Navoiy ijodiga xos juft so'z qismlarining o'rni qat'iy belgilanmagan, ayrim o'rinlarda ularning o'rni vazn talabi yoki poetik maqsadda almashtirib ham qo'llangan:

Gar jahonu jon ila qilmoq vido' ososn erur,

Lek bas mushkuldur ul jonu jahon birlan vido'. (BV, 155-b.)

Bu yo'lda sudu ziyondin takallum etmangkim,

Tugatti ishqida savdo ziyonu sudumni. (BV, 315-b.)

Misollarda baytning birinchi misrasidagi qo‘llangan juft so‘z qismlari ikkinchi misrada o‘rin almashib takrorlanishi natijasida o‘rinning qat’iy belgilanmaganligini ko‘rsatibgina qolmay, shoir mahoratining ifodasi sifatida “tardu aks” san’atini hosil qilgan.

2. **Teng bo‘g‘inli (asosan, bir bo‘g‘inli)** : bolu par, labu xol, aqlu xush, taxtu joh, jinu ins, hukmu amr, jabru zulm, dudu o‘t, sarvu gul, gungu lol, dolu gul, tun-kun, yer-ko‘k, ashku oh, qiyulu qol, qoshu ko‘z.

Hozirgi o‘zbek adabiy tilida juft so‘zda bo‘g‘in soni teng bo‘lsa, unli tovush bilan boshlanuvchi qism avval keladi (osh-non, osh-suv, o‘tin-ko‘mir, o‘yin kulgi, oltin-kumush kabi). Har ikki qismi undosh bilan boshlanuvchi so‘z bo‘lsa, birinchi spirant yoki jarangli tovush bilan boshlanuvchisi keladi (sigir-buzoq, savol-javob, san-man, bosh-qosh, sabzi-piyoz kabi).[1.45-b] Navoiy she‘riyatida esa juftlashuvchi so‘zlarning o‘rni hali bunday qat’iy belgilanmagan edi.

Demak, Alisher Navoiy she‘riyatiga xos juft so‘zlarning hosil bo‘lishida juftlashuvchi komponentlarning tovush tizimi, tovush munosabati muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu munosabatga asoslanuvchi ohangdoshlik alliteratsiya, assonans, konsonans, qofiyadoshlik kabi hodisalar zamirida yuzaga keladi. Juftlashuvchi qismlarning bo‘g‘in miqdoriga ko‘ra ham bir necha guruhlariga bo‘linadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Абдурахмонов Ф. ва б. Ўзбек тили грамматикаси. Морфология. 1-қисм. –Тошкент:1972.
2. Андрианова Д. Устойчивые парные сочетания в чешском и русском языках (лингвистический анализ) Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Санкт-Петербург, 2013
3. Кайдаров А. Парные слова в современном уйгурском языке . – Алма Ата: 1958.
4. Ондар Н. Парные слова в тувинском языке. Автореферат диссертации

на соискание ученой степени кандидата филологических наук – Москва, 2004

5. Опаева Р.Хозирги қорақалпоқ тилидаги қўшма отларнинг лингвистик таҳлили Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (phd) диссертацияси автореферати. – Нукус, 2021

6. Ҳожиев А. Ўзбек тилида қўшма, жуфт ва такрорий сўзлар. – Тошкент: Фан, 1963

